

УКРАЇНЬСКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ 20-30-Х РОКІВ

Валентина Пискун

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Київ

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ В ЧЕХОСЛОВАЧИНІ ПО СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕМІГРАНТІВ У 20-Х РР. ХХ СТ.

Одним із засобів самореалізації українських політичних емігрантів у країнах перебування стали різноманітні громадські об'єднання неполітичного спрямування. Характерною особливістю згуртування в таких “малих групах” було те, що вони пронизували все життя: від організації самопомочі – до створення об'єднань за професійною ознакою й долучення до діяльності в міжнародних недержавних організаціях. Тобто, в еміграції українці продовжили звичний для себе тип згуртування, характерний попередній досвід, принесений із Батьківщини.

У Польщі поступово головною дієвою легальною організацією, що заступила діяльність уряду УНР, став Український Центральний Комітет. Утворився Комітет 21 квітня 1921 р., статут зареєстровано Міністерством внутрішніх справ Польщі 9 серпня 1921 р. за підписом трьох осіб: А. Лукашевича, П. Пилипчука, А. Ніковського. Офіційним представником перед урядом Речі Посполитої Польської було Варшавське відділення Комітету, хоча саме варшавське відділення унормувалося лише в 1931 р.¹ Фінансово УЦК існував за рахунок різних надходжень: від Міністерства Праці і Державної Опіки Польщі, окремих громадян країни, від декого із українських політичних емігрантів. Відомо, наприклад, що у листопаді 1921 року Петро Холодний переказав 100 тис. польських марок для потреб студентів². Діяв Український Центральний Комітет у Польщі до початку Другої світової війни, мав свої філії у декількох містах.

10 серпня 1921 р. до складу УЦК було кооптовано 15 осіб: Євгена Лукашевича, Станіслава Стемповського, Генріка Йожевського, Діонісія Валединського, Олександра Саліковського, Івана Фещенка-Чопівського, Івана Кабачківа, Андрія Ливицького, Івана Огієнка, Павла Зайцева, Іоахіма Волошиновського, Леоніда Михайліва, Віктора Зелінського, Марка Безручка, Сергія Дельвіга. Окрім Валединського,

всі решта були чинними діячами уряду УНР, входили до його складу і обіймали різні посади³. Спочатку Комітет очолював А. Лукашевич. Після відставки уряду П. Пилипчука у 1922 р. функція комітету полягала у виданні посвідчень українським громадянам. Також, окрім організування допомоги емігрантам, Комітет виконував функцію дипломатичного представництва УНР при уряді Речі Посполитої⁴. Ним так само проводилася реєстрація українських емігрантів. Іноді офіційні представники Уряду зверталися до Лукашевича, як голови УЦК, з метою отримання дозволу на поселення на східних землях. Було таке прохання для отримання дозволу на в'їзд в Польщу з правом перебування на Волині для зазначених осіб: 1) Володимир Миколайович Леонтович, бувший член “Державної Ради”. 2) Юлія Володимирівна Леонтович, дружина. 3) Ольга Володимирівна Коженкова (дочка Івана Миколайовича Леонтовича), брат”⁵. До цього часу вони перебували у Болгарії. Такий дозвіл було отримано.

Поступово діяльність Українського Центрального Комітету, його місцевих філій набула більш-менш чіткого, організованого характеру. Про те, що між українською політичною еміграцією в Польщі і у Франції існував постійний зв'язок, засвідчує одне із розпоряджень Українського Центрального Комітету у Польщі від 23 жовтня 1925 р. “Український Центральний Комітет постановив зобов'язати всі відділи УЦК і всі групи еміграції передплатити до кінця року “Тризуб”, що виходить в Парижі з 15 жовтня”⁶.

Важливою акцією у житті української політичної еміграції в Польщі стали з'їзди української еміграції. Перший такий з'їзд відбувся 15-18 серпня 1923 року у Варшаві⁷. На ньому були присутні 60 делегатів (51 – обрані і 9 докооптовані), які представляли різні еміграційні колонії та культурно-освітні товариства. Серед них були військові і цивільні особи, а також представники УЦК: Микола Юнаків, В'ячеслав Прокопович, Іван Токаржевський-Карашевич, Марко Безручко, Степан Сірополко і Павло Зайцев. На з'їзд з'їхалися представники з різних міст Польщі: з Тарнова, Ченстохова, Каліша, Щипіорна, Стршалкова, Варшави, Гродна та ін⁸. Головним завданням з'їзду, на чому наголошувала переважна більшість виступаючих, було – організувати роботу української еміграції і надати допомогу УЦК в її налагодженні. За результатами з'їзду було ухвалено “Резолюцію”, яка стосувалася різних сфер життя української еміграції: організаційної, збору національного податку, культурно-освітньої роботи, правового забезпечення тощо. Окрім того, в резолюції йшлося про необхідність зміни Статуту УЦК. А до його підготовки й ухвалення діяв тимчасовий Регулямін. У останньому наголошувалося на тому, що “Український Центральний Комітет є єдиним органом, який представляє українську еміграцію в Польщі”⁹.

Як зазначає О. Вішка, – головним наслідком з'їзду було те, що українці звернулися до Міністерства внутрішніх справ Польщі з різними

проханнями. Як наслідок того, представників УЦК М. Ковальського та В. Сальського, а також російських представників було запрошено до МВС, і надано інформацію про деяку зміну правового статусу емігрантів. Вона полягала в тому, що всі українські політичні емігранти незалежно від того прибули вони в Польщу до 12 жовтня 1920 року, чи після – отримували карту азилу терміном на один рік. Той документ давав право вільного пересування територією держави за винятком східних воєводств на умовах зобов'язань польських громадян (умови вимельдування і замельдування¹⁰); право на в'їзд до східних воєводств видавалося індивідуально, у випадку приналежності до української політичної еміграції, встановлювалося за посвідченнями УЦК. Дозволи на перебування в східних воєводствах видавалися місцевими органами¹¹. Формально було ліквідовано поділ на так званих “азилантів” і “побутовиків”, якщо особа доводила, що вона є політичним емігрантом. Проте, досить складно було довести хто є, а хто ні політичним емігрантом. Багато звільнених з обозів людей розпоршилося по країні, і часто не мали жодних документів. Тим більше, що не часто адміністрації воєводств володіли усією інформацією про юридичний бік справи¹².

Український Центральний Комітет підтримував тісні стосунки з паном Карпентьером – представником уряду Високого комісара Ліги Націй у справі біженців у Варшаві. Через представництво українські емігранти отримували допомогу від міжнародної спільноти, а також за його безпосередньої участі було організовано переїзд українських емігрантів на роботу до Франції¹³.

Важливого значення для згуртування української політичної еміграції в Польщі та відстоювання своїх прав мав другий з'їзд української еміграції. Він відбувся 29-31 грудня 1928 року, хоча попередньо його проведення планувалося значно раніше. На з'їзді були присутні не лише українські делегати, а й представники від польських демократів, від Грузинського Комітету, вільного козацтва Дону, Кубанського уряду, татарського народу Криму і Поволжя. Були представлені на зібранні також і урядовці УНР. Це свідчило про те, що продовжувалася тісна співпраця урядових та громадських структур, а політичне питання не знімалося з порядку денного їхньої діяльності.

На з'їзді було ухвалено новий статут і дещо змінено назву – Товариство “Український Центральний Комітет у Польщі”¹⁴. Це було зумовлено зміною польського законодавства.

Р. Смаль-Стоцький через декілька років напруженої праці Товариства Український Центральний Комітет 31 жовтня 1937 р. на 4 з'їзді зазначав: “...еміграція і Уряд УНР становлять одну нерозірвальну цілісність. Українці дали світові небувалий приклад утримування організаційної сконсолідованості еміграції на протязі 17 років”¹⁵. А інший доповідач – заступник керівника правничої секції сотник Денисенко наголосив: “В сфері справної опіки над українською полі-

тичною еміграцією в цьому періоді було здійснено значне досягнення, яке було результатом довгих клопотань Головної управи попередньої каденції, а саме, впровадження в життя відомої постанови Ради Міністрів у справі уділення українським емігрантам нових доводів особистих, які відрізняються тим від нансеноских Пашпортів, що в них зазначається національність українська, а не російська, а державна приналежність не усталена, але остання українська. Крім того, в отих доводах особистих мали бути ставлені аднотації про право азилю і право побуту в цілі заробковій. Самі доводи особисті видаються на три роки і можуть бути продовжені¹⁶.

Таким чином Український Центральний Комітет у Польщі у 20-х – 30-х роках згуртував навколо себе найбільш активних українських політичних емігрантів, сама організація мала розгалужені зв'язки в країні і тим самим відстоювала права українців у Польщі.

У 1921 році в межах “Руської допомогової акції” з метою отримання допомоги біженцями з Росії, України й Білорусі, українцями було створено громадську організацію Український Громадський Комітет. Керувала роботою Комітету Управа в складі: голови М.Ю. Шаповала, членів Управи: Н.Я. Григорієва і О. Мицюка, секретаря Г. Грицяя, бухгалтера – М. Балаша, керуючих відділами – реєстраційним – М. Косюри, трудовим – М. Кондрашенка, культурно-просвітнім – Р. Лашенка, кооперативним – Б. Мартоса, медико-санітарним – лік. Літов і асистентка лікаря – М. Сисак¹⁷. В сучасній українській історіографії детально розглянув діяльність Українського Громадського Комітету О. Даниленко¹⁸. Зосередимо увагу лише на тих моментах, які не аналізувалися зазначеним автором. Передовсім це стосується контактування з представниками ЗУНР. Уже 4 серпня 1921 року Український Громадський Комітет звернувся з інформаційним повідомленням про початок роботи до Представництва ЗУНР. “Маємо шану подати Вам до відома відозву Українського Громадського Комітету до українських громадян в справі заложення комітету, з надією, що Ви не відмовите взяти активну участь в ділі допомоги нашим біженцям. М. Шаповал”¹⁹. І в подальшому наддніпрянці тісно контактували з українцями Галичини не лише у питаннях взаємодопомоги у виживанні в іншій країні, а й у спільних проєктах: культурних, освітніх та політичних.

Важливими науковими й освітніми центрами в ЧСР, створеними за участю УТК стали: Український Вільний Університет; Українська Господарська Академія в Подєбрадах (1922 р.), Український гурток пластичного мистецтва (1922 р.), Український педагогічний інститут імені М. Драгоманова (1923 р.), 1 червня 1924 р. створено Український національний музей-архів, згодом Музей визвольної боротьби і Українське історико-філологічне товариство в Празі²⁰.

У одному зі звітів про проведення акції зазначалося про те, що в ЧСР навчається 2132 українських студенти, з них у чеських навчальних

зкладах навчаються – 1389, в Українському педагогічному інституті – 119, в Господарській Академії в Подєбрадах – 476, малярській школі – 148. Кульмінації допомогова акція досягла у 1925 році, скінчило навчання – 750 осіб²¹.

Зважаючи на розгортання українських навчальних закладів у ЧСР, радянський уряд шукав способи впливу на викладачів, а також на студентів, які там навчалися. За ініціативою і при фінансовій підтримці повпредства СРСР в ЧСР було створено “Союз студентів громадян УСРР”. Перший секретар Повпредства СРСР в ЧСР М. Калюжний записав у своєму щоденнику (6-13 жовтня 1923 р.): Представниками студентського “Союзу студентів-громадян УСРР” напередодні було проведено установчі збори, які привернули значну увагу публіки. Засновники: Харусь, Михалкин, Сацький) детально познайомили зібрання з завданнями “Союзу”, – підготовка до повернення на Радянську батьківщину, ознайомлення з сутністю радянського життя, боротьба з антирадянськими елементами на еміграції тощо. Запитання з боку “гостей”, котрі прибули на збори, зводились до такого, чи не позбавлять їх чехи повної стипендії для студентів, які відновляться в правах Радянського громадянства. (До цього часу подібних інцидентів не було, – за цей тиждень мали два випадки, коли за наявності радянського паспорту студенти отримували необхідні відмітки про те, що вони є стипендіатами ЧСР, такі відмітки зазвичай ставилися тільки на “пруказах”, що видавалися емігрантам “політичним”, котрі не мали паспортів своєї країни; побоювання у студентів були з огляду на провокації петлюрівців, які домагаються позбавлення стипендії студентів-зміновіхівців).

Обрано правління “Союзу” із найбільш вірних людей, список попередньо був узгоджений зі мною. Інтерес до Союзу з боку студентства зростає. Багато заяв, зокрема, надходить від студентів-галичан. Я рекомендував Правлінню не захоплюватися збільшенням кількості членів “Союзу”, а зайнятися ґрунтовною “обработкой” тих членів, що є, і посилити роботу в напрямку впливу на емігрантську масу, яка до цього часу була незначною”²².

М. Калюжний не тільки занотовував події, що відбулися, а на сторінках своїх щоденників (своєрідних звітів) розробляв плани проникнення в емігрантське середовище. 7 жовтня 1923 р. записав у щоденнику: “В Подєбрадах “хлібороби” відкрили свій клуб. Встановилось певне розподілення “сфер впливу й дії” між емігрантськими групами: есерівський Громком – в Празі; хлібороби – в Подєбрадах. Є там і група “зміновіхівців” наших, але дуже слабка і забита (осіб 16). З утвердженням статуту “Спілки громадян УСРР” вони дещо пожвавилися”. “Хлібороби” явно підсилюються, зміцнюють свої стосунки з російськими реакціонерами і мають підтримку з боку чеських аграріїв. – Одночасно з відходом “маси” емігрантської (студенти, рядові контрреволюційних армій) від попередніх “вождів”, типово для еміграції це

посилення правих елементів, – “хліборобів” і фашистів. На те, що в українських колах посилюється фашизм (навіть в Америці) звертає увагу і Меленевський в листах до мене. Беззаперечно нам потрібно звернути в той бік більше уваги. Доведеться, зокрема, приділити увагу цьому питанню в “Новій громаді”²³.

Повпредство СРСР досить активно діяло в різних напрямках проникнення в український рух на еміграції. Той же М. Калюжний 8 жовтня записав: “Др. Мельник “майбутній голова” соціалістичного союзу студентів повинен об’єднати всі “Драгоманівки” в Польщі, Америці й на еміграції. До цього часу у “Драгоманівки” входили всі, хто визначав себе соціалістами і соціалістами-революціонерами і петлюрівські соціалісти-демократи, хоча керівний вплив залишався за комуністами. Накреслено повести справу таким чином, щоб викинути петлюрівські елементи і соціалістів-революціонерів”²⁴. В організаціях почалася колотнеча, яка була не зрозуміла самим членам, проте нею керувала вміла рука, що використовувала незначні протиріччя на свою користь.

Протиріччя також виникали з приводу розподілу коштів, які надходили від уряду. Коли у 1922 р було асигновано певні кошти для студентів, то проти проходження їх через УГК виступила організація “Студентська Поміч”. З метою диверсифікації надходження коштів (і в той же час їхнього контролю через своїх людей) УГК зініціював створення Чесько-Українського Комітету для допомоги українським студентам та професорсько-викладацькому складу. Значна роль в розподілі коштів належала також Чесько-українському комітету (ЧУК). Восени 1923 р. ним було ухвалено рішення про те, що студенти, котрі мають паспорти своїх країн, як Польща, Румунія і т. д., будуть отримувати дещо знижену стипендію (350 чеських крон замість 520, що їх отримували т. зв. “повні” емігранти, що жили за “пруказами” чеськими). Також вони позбавлялися права на отримання одягу тощо. М. Калюжний записав у “Щоденнику” з цього приводу: “Ці заходи викликані підступами поляків та петлюрівців, котрі вже давно домагаються, щоб чехи скоротили стипендії студентам-галичанам і українцям змінюхівцям, котрі визнають себе громадянами СРСР. Чехи передали це питання на вирішення самих студентів, кого вважати політичним емігрантом. До цього часу питання вирішувалося вигідно для галичан і змінюхівців з огляду на переваги в ЧУК галичан. Тепер питання переглядається. Поміж змінюхівців збентеження, – нещодавно вони ухвалили постанову про обов’язковість для всіх членів “Союзу” отримати радянські паспорти, – тепер не знають як бути. Я їм рекомендував вичекати час. Проти петлюрівців, котрі домагаються припинення стипендій галичанам і змінюхівцям українським, зібрані матеріали, що компрометують їх фактами зв’язків з поляками”²⁵. Такі “факти”, як правило, оприлюднювалися у пресі.

Українські громадські організації намагалися посилити ефективність своєї роботи, залучивши якомога ширше коло учасників. У

Бюлетені Українського пресового бюро в ЧСР Ч. 16 від 3/VII–1924 р. зазначалося: “До Громадського комітету прийняті дійсними членами: Ів. Мірний, К. Цурканів, Юр. Дараган, Я. Зозуля, М. Обідний, Л. Кобилянський, Ів. Кобиський, Гр. Чернуха, Хлюр Мар. Вийшли зі складу УТК В. Левицький, В. Станіславський, К. Ласковенко через виступ на межі ЧСР і Загрінівський М. з причин особистих.

Діяльність товариства здійснюється шляхом самооподаткування. Прибуток склав 5198 чеських крон; на 3253 – закуплено літератури. Надіслано 10 доларову допомогу одному хворому письменнику в Україну”²⁶. Така інформація засвідчує, що склад комітету дещо змінювався, часом поповнювався новими членами. Розгорнувши у 1922 р. широку культурно-освітню роботу, УТК почав активно запрошувати видатних українських діячів, вчених до ЧСР та надавати їм стипендії на прожиття. Навколо нього скупчилися представники різних політичних поглядів, проте, мусили здеполітизуватися, або принаймні, офіційно не виявляти свою партійну належність, що було занадто складно навіть для самого М. Шаповала й переважної більшості представників УПСР, які входили до складу УТК. Тобто, партійний чинник був своєрідним подразнювачем для виникнення протиріч і дискусій всередині УТК.

Використовуючи фінансові можливості УТК і людський ресурс української політичної еміграції, організаторам УТК вдалося широко розгорнути роботу і тим самим впливати на ставлення чехословацького уряду до них самих. Уже за три роки роботи дійсних членів УТК на 1.VII.1924 року було 94. Зареєстровано було 5.209 осіб українських емігрантів. Відділи УТК були зареєстровані в Жілін, Братиславі, Йозефові і Ужгороді²⁷. Проте, така активна діяльність не влаштувала і радянських більшовиків, і чехословацький уряд. У 1924 – 1925 роках виник конфлікт в УТК, що був спричинений як внутрішніми протиріччями між окремими діячами, так і, головню, втручанням сил зовнішніх – прорадянський змінювиський чинник. Так на цей час допомога чехословацького уряду скоротилася вдвічі. М. Шаповал зазначає, що осередок УТК уже з 1925 року “перейшов на наукову працю в формі Соціологічного інституту. У 1926 році був откритий “Український комітет” з функціями лише допомогового бюро і з асигновкою, якою нікому допомагати вже було не можна”²⁸. Зменшення допомоги, зрозуміло, породжувало протиріччя між лідерами руху. З великим сумом М. Шаповал занотував у Щоденнику: “3.IX.1925 були останні збори УТК. Гааган зробив перед зборами звіт, велика дебата. Сумневич, Зозуля, Пирхавка, Постоловський перед зборами подали заяву про вихід з УТК. Наші після зачитання листа з міністерства вийшли, і Український Громадський Комітет перестав існувати”²⁹. Уже тоді постало питання про створення нової організації і М. Шаповал вів про це переговори з др. Гірсою. “Після довгої балачки і дискусії він згодився на негайне відкриття нової організації – “Українського Комітету”³⁰. За декілька міся-

ців було підготовлено статут нової організації, і 13.II.1926 р. у суботу заклали Український Комітет.

Д. Дорошенко у листі до В. Липинського від 12 травня 1926 р. про своє становище в ЧСР писав: “Основна перешкода та, що ми тут не маємо свободи рухів. Не через заборони, чи фізичні перешкоди, а тому, що всі ми морально звязані, перебуваючи на утриманні тутешнього уряду. Позбутись же утримання добровільно ніхто не хоче, бо інакше тут прожити не можна, а хоч би хто й знайшов якусь роботу в Карпатах по розробці лісу, або-що, то все одно він був би страчений для громадського діла.

Ми ж самі, коли хочемо залишитись чесними людьми, мусимо або зріктись піддержки й опіки чеського уряду, або ж – не робити того, що йому неприємне”³¹. Про своєрідне подвійне ставлення чехословацького уряду до українців писав 8 вересня 1930 року у листі до М. Шаповала Н. Григорієв. У Чехії “є небажання, щоб зріст українського руху не пошкодив їх інтересам. Тому їм і доводиться танцювати між небажанням настринчити українців проти себе і небажанням допустити їх до скріплення в таку силу і в такій формі, яка б перешкодила здійсненню деяких їхніх мрій. Оце, на мою думку, становище чехів, які розуміють зміст українського руху...

За Підкарпаття треба говорити, треба відстоювати свої інтереси...

Наперед можна з певністю сказати, що ми програємо. Питання лише в якій мірі. У нас зараз фактично не має ні одного бойця вільного й маючого час до боротьби та мінімальні можливості”³².

В аналітичній записці про роботу Українського комітету в ЧСР за січень-серпень 1928 року підкреслювалося, що всього на даний час комітетом зареєстровано емігрантів – 5848 осіб. Порушено клопотань про видачу та продовження пружказів на побут в ЧСР – 93. Видано посвідок на право одруження – 117; свідоцтв бідності – 165. Видано комітетом посвідок про здачу прохань до органів влади про дозвіл на право праці – 133³³.

У той же час розпочалася робота по створенню Союзу Українських Організацій в ЧСР. Як зазначав М. Галаган, – “До кінця 1927 року в ЧСР не існувало української національної організації, що згуртувала б у своїх рядах ширші верстви української еміграції з виключенням в ній партійности. З ініціативи тодішнього Союзу Організацій Українських Націоналістів 22 листопада 1927 року М. Галаган, Я. Моралевич, П. Макаренко, Н. Плохий, М. Лорченко, Д. Демчук, Ст. Нижанковський, Ф. Стешко, П. Савицький, М. Сціборський організували збори. 22 грудня 1927 р. Статут було затверджено Міністерством внутрішніх справ ЧСР. Спочатку його підписали 79 осіб. Головну масу членів товариства складали вояки УГА. Першим головою було обрано Ф. Щербину (1928), наступним М. Галагана (1929 – 1937)”³⁴.

У 1930 р. в ЧСР було створено Союз українських емігрантських організацій. 12 липня 1930 р. на зборах Союзу за участю 23 делегатів

було ухвалено статут Союзу, обрано органи. 18 липня Статут було подано на затвердження до Земського уряду. Органом Союзу була Управа на чолі з головою М. Галаганом³⁵. Організаторами Союзу виступили: Інститут Громадознавства, Видавничий Фонд, Український Комітет, Педагогічний Інститут, Гімназія, Бджолярі і “Вільна громада” з Пшібраму. Головою Союзу було обрано М. Шаповала.

Суттєві переми в житті емігрантів у ЧСР відбулися на зламі 20-х початку 30-х рр., які виявилися в загальній зміні урядової політики та переформатуванні українських громадських організацій.

У грудні 1926 р. міністр закордонних справ Е. Бенеш повідомив парламент, що збирається згорнути “Руську допомогову акцію”. Проти такої допомоги виступали комуністи і міністерство фінансів. “Руська акція” стала об’єктом політичної боротьби в самій Чехословаччині. Тому поступово витрати обмежувалися³⁶. Більше того, ЧСР налагоджувала активні економічні стосунки з СРСР і, звісно, не була зацікавлена в демонстрації допомоги опозиційним до більшовиків українцям. М. Шаповал писав про те, що прийшла нова ера і для ЧСР і для емігрантів. “Інституції й організації, утворені УТК були усамостійнені, емігранти розпоршені по окремих “хуторах”.

Українські емігранти були поділені, атомізовані, один проти одного наелектризовані куди більш, ніж це робить ріжниця політичного світогляду. Механіка асігновок – це велика сила...

З 1 січня 1927 року уряд ЧСР оповістив ліквідацію (як виявилось пізніше посрейнню) допомоги всім емігрантам³⁷.

М. Шаповал, який був одним із найактивніших українських діячів у 20-х роках у ЧСР, окрім того, саме йому найбільше довіряла чехословацька влада стосовно виділення й належного використання коштів, занотував 30.XII. 1928 р. у своєму Щоденнику: “Чехи вболівають над розбиттям української еміграції (яке самі створили системою розпоршених асігновок емігрантів) і все вимагають від українців “об’єднання”, якого знов таки системою своєю не допускають. Якесь рафіноване лицемірство. Що їхнє суспільство розбите на групи і течії, то нормально, а що українці розбиті – то ні!

Ясно, що таємна ціль русофілів, розбити і розпоршати українську еміграцію, позбавити її всякого політичного значіння. Мети своєї вони досягли, українські примітиви цього не розуміють³⁸. Втомившись від постійних принижень, і втративши, певним чином, контроль над обмеженими грошовими потоками, М. Шаповал розпочинає нову сторінку своєї політичної біографії. Уже в 1927 р. він зосереджується на встановленні тісних контактів із російськими соціалістами-революціонерами (Мансветов, Чернов) та з соціалістичними колами США та Канади. Дві його поїздки на американський континент мали певний успіх в отриманні незначних коштів і, як наслідок, деякого незалежнення від чехословацьких урядових “асігновок”. Другий напрямом, що його активно почав лобювати Микита Юхимович, – можливість ство-

рення транснаціональної компанії з перевезення емігрантів із колишньої Росії до країн південної Америки (Аргентини та Бразилії). Проте, зреалізувати ці плани йому так і не вдалося. 25 лютого 1932 р. він помер від серцевого нападу.

Особливістю існування українських громадських організацій у ЧСР було те, що всі вони користувалися допомогою чехословацького уряду і практично не мали інших коштів для оплати приміщень, утримання працівників тощо, а отже, – мусили діяти під безпосереднім контролем урядових структур (Кураторії за представленістю урядових чинників) та у відповідності з дотриманням своїх зобов'язань перед чехословацьким урядом – не провадити політичної роботи. Перш за все це стосувалося політики інших держав.

Таким чином, основними формами громадського згуртування українських політичних емігрантів у країнах найбільшого скупчення Польщі і Чехо-Словаччини були Український Центральний Комітет та Український Громадський Комітет.

У першій половині 20-х років за умови невизнання всіма політичними силами, які опинилися на еміграції, координуючої легальної ролі уряду УНР в екзилі й Головного отамана Симона Петлюри, емігранти, використовуючи свій досвід громадської роботи, почали гуртуватися навколо провідних фігур за попередньою політичною ознакою. Найбільш дієвими і впливовими громадськими організаціями в еміграції в цей час були: Український Центральний Комітет у Польщі та Український Громадський Комітет у Чехо-Словаччині. Перший був легальною структурою закамфльованого продовження діяльності Державного Центру УНР в екзилі, а другий – фактично центром впливовості Микити Шаповала та Української партії соціалістів-революціонерів. У другій половині 20-х р. більшу політичну й фінансову вагу набирають ті політичні й громадські діячі, які гуртувалися навколо уряду УНР і Симона Петлюри. До того ж зазначене середовище емігрантів менш за все було поруйноване більшовицькою агентурою і так званим зміновіцтвом. Особливо така тенденція стає помітною на тлі політичних змін у самих європейських країнах. Центр ваги громадських впливів українців у житті країн перебування концентрується у Польщі, Франції і все ще актуалізується в Чехо-Словаччині (хоча й з елементами певного затухання попередніх впливів та виходом на громадську ниву більш радикальних сил).

Примітки:

¹ Детально проаналізував процес офіційного оформлення УЦК польський історик О. Вішка в праці: Wiszka Emilian. Emigracja ukraińska w Polsce 1920 – 1939. – S. 38-752.

² Див.: ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 4, 7-8; Спр. 2. – Арк. 43в.

³ ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 1а. – Арк. 3-7; Ф.

4465. – Оп. 1. – Спр. 283. – Арк. 3.
⁴ Wiszka Emilian. Ibid. – S. 45-48.
⁵ ЦДАВОВ України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 508. – Арк. 120.
⁶ ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 8.
⁷ Перший З'їзд української еміграції в Польщі // Трибуна України.
 – 1923. – № 5-7. – С. 137-164.
⁸ Український сурмач. – 1923. – № 59-60. – С. 2-3, 13.
⁹ Там само. – С. 5.
¹⁰ Із польської: meldować się – прописуватися.
¹¹ Wiszka Emilian. Ibid. – S. 73.
¹² Див.: Павленко М. Становище українських біженців у Польщі. –
 С. 93.
¹³ Вісти УЦК. – 1924. – № 2. – С. 2, 14-21.
¹⁴ Тризуб. – 1929. – № 3. – С. 5.
¹⁵ ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.
¹⁶ ЦДАВОВ України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 15.
¹⁷ Див.: Український Громадський Комітет // Нова Україна. – Прага,
 1922. – Ч. 1. – С. 34.
¹⁸ Даниленко О. Український Громадський Комітет у Чехословаччині
 (1921 – 1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2004. – 18 с.
¹⁹ ЦДАВОВ України. – Ф. 4440. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 163.
²⁰ Детальніше про мережу наукових установ див.: Піскун В.
 Мотивація розбудови мережі наукових установ українською політичною
 еміграцією у 20-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Національного універси-
 тету “Острозька академія”. Історичні науки. – Вип. 5. – Острого; Торонто;
 Нью-Йорк, 2005. – С. 51-64.
²¹ Ústřední státní archiv v Praze. – MZV. – RPA. – К. 39.
²² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1738. – Арк. 69.
²³ Там само.
²⁴ Там само.
²⁵ Там само. – Арк. 146.
²⁶ ЦДАВОВ України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 4, 4зв.
²⁷ Детальніше див.: Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р.
 до 31 грудня 1924. – Ч. I. Прилоги / Упор. С. Зеркаль. Накладом упоряд-
 чика. – Українська громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. – С.
 29-30.
²⁸ ЦДАВОВ України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 88.
²⁹ Шаповал М. Щоденник від 1 січня 1925 р до 22 лютого 1932 р.
 – Ч. II / Упор. С. Зеркаль. Накладом упорядчика. – Українська громада ім.
 М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. – С. 116.
³⁰ Шаповал М. Щоденник... – Ч. II. – С. 16.
³¹ Вячеслав Липинський. – Архів. – Т. 6. – Листи Дмитра Дорошенка
 до Вячеслава Липинського. – С. 219.
³² ЦДАВОВ України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 27,
 27зв., 28.

³³ Праця Українського Комітету в ЧСР з 1 січня по 1 серпня 1928 р. // Вістник Українського Комітету в ЧСР. – 1928. – Травень-липень. – С. 27-28.

³⁴ Галаган М. Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя і чинності (1927 – 1937). – Прага, 1937. – Управа Української Громади в ЧСР. – С. 8.

³⁵ Хроніка організації Союзу // Вістник союзу українських емігрантських організацій в ЧСР. – 1930. – Ч. 1. – Липень. – С. 7-8.

³⁶ Dokumenty k dejinam ruské a ukrajinske v Československé republice (1918 – 1939) // Zdeněk Sládek, Ljubov Běloševská a kol. aut. – Praha: Slovanským ústav AV ČR, Euroslavica, 1998. – S. 145.

³⁷ ЦДАВОВ України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 87.

³⁸ Шаповал М. Щоденник від 1 січня 1925 р. до 22 лютого 1932 р. – Ч. II. – С. 79.

ТЕТЯНА ОСТАШКО

Інститут історії України НАН України
Київ

УКРАЇНСЬКИЙ МОНАРХІЧНИЙ РУХ ЗА ДАНИМИ ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ СПЕЦСЛУЖБ (DWÓJKA)

Після поразки національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. для державницької думки української еміграції у Західній Європі, Канаді, США, а згодом – Латинській Америці і на західноукраїнських землях стало характерним посилення політичних позицій монархізму. Цей напрямок був пов'язаний з ім'ям відомого історика, політика, мислителя В. Липинського. Народжені в передреволюційний час його ідеї еволюціонували у струнку теоретичну державницьку концепцію майбутнього розвитку української держави. Навесні 1920 р. В. Липинський разом з кількома своїми прихильниками (Д. Дорошенком, М. Кочубеєм, А. Монтрезором, С. Шеметом, Л. Сідлецьким (Савою Крилачем), О. Скоропис-Йолтуховським та М. Тимофіївим) створює у Відні Український союз хліборобів-державників – легальну позапартійну політичну організацію. Аби уникнути внутрішньої боротьби серед українських монархістів, можливість появи в їх лавах претендентів на роль “гетьмана-отамана”, чи “гетьмана-диктатора”, засновники УСХД вирішили персоніфікувати П. Скоропадського, який у 1918 році був гетьманом України. Осередки українського гетьманського руху почали формуватися у багатьох європейських державах, в тому числі і Речі Посполитій Польській та на західноукраїнських землях, які у 1920-30-х рр. належали до Польщі. Одночасно у деяких європейських країнах почали діяти інші монархічні організації, які гуртувалися навколо ерцгерцога Вільгельма Габсбурга, відомого під псевдонімом Василь